

HUDI JÓZSEF

*Adalékok Tarczy Lajos külföldi egyetemi
tanulmányaihoz (1831–1833)*

APÁPAI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM XIX. századi meghatározó tanárának emlékét részben az iskolatörténet, részben tanítványai írásban rögzített emlékezete őrzi. Az előbbi demisztifikáló tárgyszerűség, az utóbbi romantikus túlfűtöttség, legendaformáló szándék jellemzi. A rejtett diskurzus szinte elfedi, hogy életének egy-egy meghatározó szakaszát sem ismerjük kellő alaposággal.

A ma használatos iskolatörténeti szintézis tudatosan a tanárt állította központba, s azt az utat, amelyet a tanárrá válásáig megtett, csak jelzi.¹ Tudjuk, hogy 1807. december 6-án született a Komárom megyei Hetényben, ahol édesapja gazdálkodó, mészárszéket bérlő jómódú kismemes volt. Iskoláit szülőfalujában kezdte, a poétai és rétori osztályt Révkomáromban végezte, majd 1823-ban Pápán folytatta tanulmányait. Eminens tanulóként végezte a bölcsészeti és teológiai tanfolyamot. 1827–1829-ben praeceptor, 1829–1830-ban praeses és contrascriba volt, 1830–1831-ben a seniori és segédtanári feladatot látta el. 1829–1831 között a könyvtárnoki feladatokat is vállalta és részt vett a kollégiumi könyvtár rendezésében.

1831 őszén külföldi tanulmányútra ment. Az útlevél megszerzéséhez az egyházkerület 1831. június 24–26. között Balatonfüreden tartott közgyűlésén adott ki számára ajánlólevelet.² A helytartótanács azonban kevesellte a „külső universitásokra kimenni kívánczó” ifjú dokumentumait, ezért október 4-én kiadott rendelete következtében az iskolai bizonyítványait is felküldték. Csak

¹ BODOLAY 1981b. 174–232.

² DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1831. Nr. 32. A jó erkölcsű, feddhetetlen életű, „józan, tiszta, és szelíd principiumairól” ismert eminens seniornak szívesen adtak ajánlólevelet, mert arra számítottak, hogy „ő belőle annak idejébe köz hivatalt viselő személyt is bátran várhatni.” A végzést teljes terjedelmében, de pontatlanul idézi: SEBES-TYÉN 1908. 28.

ezt követően kapott útlevelet.³ Ügyét Tóth Ferenc püspök és Veszprém vármegye egyaránt hathatósan támogatta.⁴

Tarczy a bécsi egyetemen bölcsészetet, fizikát és matematikát hallgatott. Közben sor került a Márton István halálával megüresedett főiskolai filozófia és matézis professzori állás betöltésére. A pápai református egyházközség Szép Ábrahám első kurátor és Tóth Ferenc prédikátor és püspök elnöklete alatt 1832. január 22-én tartott ülésen 7 személyt jelöltek Mándi helyére.⁵ Ezek sorrendben:

1. Stettner György királyi táblai ügyvéd,
2. Hetényi János ekli prédikátor, superintendentionalis assessor,⁶ a Litteraria Deputatio⁷ tagja,
3. Pap István vámosi (nemesvámosi) prédikátor,
4. Seregély Dániel mezőlaki prédikátor, superintendentionalis assessor,
5. Keserű János felsőgörzsönyi prédikátor, tractualis⁸ és superintendentionalis assessor,

³ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1832. Nr. 42/1.

⁴ DREKK O.675.d. Tóth Ferenc „Püspöki magános Protocolluma” 1828–1843. 234–235., 243., 245–246. p. A püspök 1831. augusztus 27-én a helytartótanácsnak írt latin nyelvű levelében ajánlotta őt „Külső Academiákra lehető kimenés végett”; 1831. október 20-án bizonyítványát (Testimonium) is felküldte. Erre az előző napon Pápán tartott kisgyűlés hatalmazta fel. 1831. november 18-án levelében Szathmáry József helytartótanácsi ágenszt arra kérte, hogy Tarczy lipcsei és göttingeni tanulásának (útlevelének) ügyét igyekezzék előmozdítani, ugyanis Tarczy „Lipsiába és Göttingába igyekezik tanulni menni”. Ugyanekkor hasonló tartalmú levelet írt Tasnádi Szűcs István bécsi kancelláriai ágensnek is. Szathmáryhoz írt leveléből kiderül, hogy az egyházkerület nagyon elégedetlen volt az ágenssel, aki azt akarta elhíttetni, hogy az útleveléigénylés rendben zajlik, holott semmit sem tett annak érdekében.

⁵ DREL I. 1. b. Egyházkerületi közigazgatási iratok, 1832. Szám nélkül. A pápai református eklézsia consistorialis jegyzőkönyvének kivonata. 1832. Nr. 203. A consistoriumon a két elnök mellett a következő személyek voltak jelen: Kolmár János, Zsoldos János orvosdoktor, Nagy Szabó István, Eöri Szabó László, Eöri Szabó Gábor, Pálfy Pál, Stettner Lajos, Kováts János táblabíró, Vetsey Károly főszolgabíró, Zsoldos Ignác alszolgabíró, Sebestyén Gábor vármegyei tiszti ügyviselő (ügyész), Pálfy Károly eklézsiái perceptor (számvevő), Osváld Dániel, ifjú Gombás Mózes, Kun János, Török József, Tóth Lajos, Rósa Dániel hites ügyvéd urak, továbbá nemes Kiss István vicecurator, nemes Által István, nemes Töltési Zsigmond, nemes Horváth Mihály, nemes Horváth János, nemes Klára Sándor, nemes Klára Pál, nemes Vas Dániel, Landszinger János, Edelényi József collector, nemes Csurgai Ferenc, Horváth István, nemes Kiss Ignác, nemes Csurgai István, nemes Jezernitzky Sándor és nemes Cseresnyés István egyházfiak. Az egyházközség vezető csoportja a helyi értelmiségiek, ügyvédek, orvosok közül került ki, az egyházfiakat többségében a nemesek közül választották.

⁶ egyházkerületi ülnök (tanácsbíró)

⁷ Tudományos Bizottság, amely a beküldött, kiadásra szánt kéziratokról készített bírálatot, de más eleje utalt kérdésben is szakvéleményt adott. Tagjait a tudós tiszteletesek közül nevezték ki.

6. Szüts Károly debreceni kollégiumban végzett, ott seniori hivatalt betöltő, s most külföldi akadémián tanuló ifjú,

7. végül Tarczy Lajos pápai kollégiumi volt senior, a bécsi egyetemen „magát tökéletesítő ifju”.

A jelöltek felkészültségének, érdemeinek ismertetése után „némelly jelenlévő consistorialis urak” azt a javaslatot tették, hogy mivel a betöltendő állás nagy felkészültséget kíván, olyan személyt válasszanak, aki „előre készítené magát (...) a szükséges tudományra”. Mivel a jelöltek többsége már családos, „meg állapodott” ember volt, akikről nem feltételezhatték, hogy hajlandók külföldön tanulni, ezért a voksok többsége Tarczy Lajosra esett. Szép Ábrahám még ugyanezen a napon hivatalos levélben értesítette a püspököt a gyűlésről, melyhez a jegyzőkönyv kivonatát is mellékelte. Az eddigi gyakorlatot és jogszokást mellőző döntés következtében a legesélytelenebb és legfiatalabb jelölt került az első helyre, amely elsősorban Hetényi Jánost sértette. Mellőzése következtében ellensége lett az 1831 után fellépő új nemzedék képviselőinek, elsősorban Bocsor Istvánnak és Tarczy Lajosnak.⁹

A következő, 1832. június 18–20-án Révkomáromban tartott egyházkerületi közgyűlésen két professzori állás betöltéséről döntöttek, ugyanis jogi tanszék felállítását is elhatározták. Jogtanárnak Stettner Györgyöt, filozófiatanárnak Tarczy Lajost választották.¹⁰ Az újonnan felállított jogi tanszék fenntartását az egyházkerületi pénztárból (cassa generalis) fedezték.¹¹

A döntést megelőzően a pápai egyház mellett a 9 traktus (esperesség) véleményét is kikérték, így a fentiekén kívül Steller János és Kováts Benjámín losonci professzor, Tüdös József professzor, valamint Arkai András szokolai prédikátor is bekerült a jelöltek közé. Meglepő, hogy a Mártont Istvánt 1831/32. tanévben ideiglenesen helyettesítő Sebestyén István és Edelényi Sán-

⁸ Tractualis assessor: egyházmegyei törvényszéki ülnök, mai kifejezéssel egyházmegyei tanácsbíró.

⁹ Hetényi a pesti protestáns főiskola ügyében kifejtett nézeteit keményen bíráló Bocsor István professzort személyeskedve támadta, s végső soron alkalmatlannak ítélte a pápai nevelés-tani professzori állás betöltésére. Burkoltan a pápai hegeliánusok eltávolítását követelte, amikor azt írta, hogy „lehetnek olly szerencsétlen oktató-választások is, minők főiskoláinkban több ízben történtek: egy két rossz oktató pedig felszámíthatatlan kárt tesz, csak egyetlen nemzedékbeli ifjuság’ elveinek megmérgezése által.” HETÉNYI 1843. 498.

¹⁰ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1832. Nr. 37.

¹¹ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1832. Nr. 39.

dor professzorok, illetve az 1832/33. tanév elején őket váltó Németh János professzor, volt monoszloi prédikátor nem kerültek a jelölőlistára.¹²

Tarczy 1832 nyarán értesítette Tóth Ferenc püspököt, hogy a helytartótanácsból Berlinbe kapott útlevelet. A püspök az 1832. július 23-án Pápán tartott egyházkerületi kisgyűlésen ismertette Tarczy levelét, melyben útjához jóváhagyást és segílyt kért. Mindkettőt megkapta. Egyúttal arra kérték, hogy augusztus 16-án Stettner Györggyel együtt jelenjen meg Pápán az iskolai tanács ülésén, hogy a tantárgyak felosztásáról tárgyalhassanak.¹³

A tanév végén Pápán megválasztották tanárnak, de nem jött haza, hanem azt kérte, hogy Németországban folytathassa tanulmányait. Prága, Drezda, Lipcse, Hallé és Wittenberg érintésével Berlinbe ment, ahol a következő tanévet töltötte.¹⁴ Hazatérése után, 1833. november 4-én iktatták be professzori hivatalába.¹⁵

Tarczy az útról nem hagyott ránk feljegyzést, de mástól ismerünk visszaemlékezést, ami azt mutatja, hogy az utazásnak kialakult rendje volt. Keszi Hajdu Lajos így írt erről: *„Nagy Áron barátommal 1842-ben külföldi utra indulék. Bécsben csatlakozott hozzánk miskolczi Szijártó György [áros]-pataki végzett senior. Bécsből, néhányheti időzésünk után megkezdénk utazásunkat Berlinbe. Útunk Prága, Drezda, Lipcse, Wittenberg és Hallén át történt. Mindegyik városban látás, tapasztalás tekintetéből rövidebb majd hosszabb időig tartózkodánk. Halléban tanulmányoztak¹⁶ ekkor Tavasi Lajos, Tatai István, Terrai Károly hazánk főiskoláiban szép hírű tanárok, írók, kiknek honfiui lelkes barátságukra elhunytok után is édes örömmel emlékezem; itt búvárkodott még László József is, pápai főiskolának gondnoka, kivel akkor nem találkozhatám, csak később kor hozta meg nekem ezen kibeszélhetetlen örömet, hogy vele színről színre lehettem, még pedig saját lakán Kocson egy ünnepélyes alkalommal.*

Eljutánk végre Berlinbe hosszabb tartózkodásunk főhelyére. Magyar tanulók számosan voltak ekkor Berlinben, kik hazafiui lelkesedéssel, közakarattal

¹² DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1832. Nr. 38.

¹³ DREL I. 1. a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. 1833. Nr. 31/1. Az 1832. július 23-i pápai kisgyűlés jegyzőkönyve. Tarczy a professzori fizetésből a helyettesítés után fennmaradó összeget kapta meg segílyként.

¹⁴ Az útvonalat életrajzírója említi: TÖRÖK 1885. 56., továbbá SEBESTYÉN 1908. 29.

¹⁵ PREI Eklézsiái jegyzőkönyv, 1833. október 20. Nr. 54. A pápai református egyház presbitériumának határozata a november 4-i beiktatáson megjelenő vendégek elszállásolásáról.

¹⁶ értsd: tanultak

könyvtárt alapítánk ily czimmel: »Berlini magyar könyvtár« (bibliotheca hungarica).¹⁷

A 25 éves Tarczy 1832. október 27-én iratkozott be a *Friedrich-Wilhelms Universität zu Berlin* teológia fakultására, ahol egy évet töltött. Adatait 81. sorszám alatt jegyezték be az egyetem anyakönyvébe.¹⁸ Négy nap múlva még egy magyarországi diák, a 21 éves *Kmettyi György* iratkozott be, aki a pozsonyi gimnáziumban végzett. A tanév vége felé még két teológushallgatóval ismerkedhetett meg: 1833 májusában a serkei származású Molnár István, június közepén a pesti Nagy József csatlakozott hozzájuk.¹⁹

Berlini tartózkodásából általában azt emelték ki, hogy megismerkedett Hegel filozófiájával, amely nagy hatással volt rá.²⁰ 1833-ban hazatért, elfoglalta tanári állását, s megkezdte a filozófia tanítását. Kitűnő előadásaival hamarosan fölhívta magára a figyelmet, s az ortodox református értelmiség – Kazay Gábor helyettes főgondnokkal az élen – megtette a szükséges lépéseket: „*A hegelistát – ahogy Jókai frappánsan megfogalmazta – lehúzták a katedréről, ’s megtették fizikai tanárnak. Annak is kitűnő volt.*”²¹ Ettől kezdve a fizikai-matematikai tanszék élen fejtette ki működését, de továbbra is mindent megtett azért, hogy az ifjúságot haladó szellemben neveljék. Az iskolán kívüli nevelés legfontosabb műhelye az 1841-ben általa alapított Képzőtársulat lett, amelynek tanár-elnöki tisztét is ellátta.²²

Tarczy karrierjének alakulásában Mándi Márton Istvánnak,²³ Tóth Ferenc püspöknek, Kazay Gábor egyházkerületi helyettes főgondnoknak és Eöry Gábornak lehetett meghatározó szerepe. Márton István professzor ajánlotta

¹⁷ KESZI HAJDU 1890. 627–628. A berlini magyar könyvtárat Keszi Hajdunak a Bécsi Magyar Újság 1881. évi 2. számában közzétett visszaemlékezése szerint az 1842-ben ott tanuló mintegy 25 magyar ifjú alapította azért, hogy „a magyar haza irodalmilag is mindig szívökben legyen a messze távolban is.” (Uo. 628.)

¹⁸ SZÖGI 2001. 69. Az egyetemi matrikulában Komorn (= Komárom) városa szerepel származási helyként, apja foglalkozását földbirtokosnak (Gutsbesitzer) jelölték. Az egyetemről 1833. augusztus 14-én jelentkezett ki.

¹⁹ SZÖGI 2001. 69.

²⁰ Érdekes, hogy berlini diákélményeiről életrajzírója semmit sem írt: SEBESTYÉN 1908. 29. Hegel hatásáról is csak általánosságban: „*A bécsi egyetemen a filozófiára is, de kiválólag matematikára és fizikára készül, a berlinin a filozófiára s nagy lelkesedéssel merül bele Hegel rendszerébe. Itt betetőzi tudományos egyetemi szakképzettségét.*” (Uo. 34.)

²¹ JÓKAI 1960. 30–31. Korábban idézte: BODOLAY 1981b. 178.

²² A Képzőtársulat történetére lásd: BORSOS 1892., SZABÓ 1913., BODOLAY 1963. 284–299., 371–374.; uő. 1973. 66–103.; uő. 1981. 184–187., BODOLAY 1973. 66–103.

²³ Mándi Márton István életéről: TÓTH 1808. 41–43., pályájáról monografikus alapo sság gal: TRÓCSÁNYI 1931.

tanárnak, ami a „nagy ember” halála után konfliktushoz vezetett. Márton ellenzéke igyekezett Tarczy alkalmazását megakadályozni, s ezért ellenében Stettner Györgyöt támogatták. Tarczy nem titkolta, hogy Stettnert nem tartja alkalmasnak (eléggé felkészültnek) a tanszék vezetésére.

Tarczy a bécsi tanév idején Eöry Gáborral és Kazay Gáborral állt levelezésben. Az 1832. január 28-án kelt, s Kazaynak küldött válaszleveléből kitűnik, hogy a kapcsolattartásban fontos szerepe volt a közvetítőknak: a Bécsben megforduló pápai zsidó kereskedőknek, akik a küldönc szerepét játszották.

Tarczy Bécsben viszonylag zárt világban élt; csak Márton József egyetemi tanár – Márton István testvéreinek – családjához volt bejáratos. A nagyvilági élet elérhetetlen volt a vékonyerszényű diák számára. Pedig szeretett volna rendszeresen színházba, operába járni, de nem tehetette. Leveléből kitűnik, hogy tudatosan készült a tanári pályára, s csekély pénzét különórákra fordította. A bécsi Politechnikumban rajzot tanult annak érdekében, hogy a gyakorlati geometriát és a mechanikát színvonalasabban taníthassa Pápán. 1832 tavaszán jogi ismereteit is gyarapítani kívánta a „jus metallicum” (bányajog) tantárgy tanulásával. Nem érdektelen azon okfejtése, hogy Franciaország fejlődését az elmúlt negyven évben részben a matézisnek (fizikának), átvittebb értelemben a természettudomány előretörésének köszönhette.

Berlini tartózkodása idején megismerte az egyetem világát és szabad idejében tett utazásai során a német valóságot. Erről három, szintén Kazaynak írt levele tanúskodik. Az első 1833. március 5-én, a következőt 1833. június 10-én, a harmadikat augusztus 8-án írta. Júniusi beszámolójából kitűnik, hogy Bécsből eredetileg nem a berlini, hanem a lipcsei egyetemre akart menni, de a bécsi kormányhatóságok csak Berlinbe adtak neki útlevelet. Tóth Ferenc püspök leveléből az is kitűnik, hogy eredetileg Lipcse mellett Göttingen is a tervei között szerepelt – nyilván a püspök hatására.

Utólag hálát adott a sorsnak azért, hogy Berlinbe kerülve megismerhette az „új idő” philosophiáját”. A nyári szemeszterben 5 tárgyat vett fel: Leopold von Henning (1791–1866) professzortól Hegel filozófiáját, továbbá Goethe színelméletét; Martin Ohm (1792–1872) professzortól az analízist és trigonometriát, Ermán professzortól elektrológiát (elektromosságtant) és magnetológiát (mágnesességtant), fizikát és geográfiát tanult. Henning és Ohm voltak legkedvesebb professzorai, ők hatottak rá leginkább.

Utazása és kirándulásai során és a berlini egyetemen szerzett élményei alapján rá kellett döbennie Magyarország elmaradottságára. Nemcsak a

bőkezű fejedelem jóvoltából virágzó, 150 professzort foglalkoztató, 2500 diákot képző; a testi, szellemi és művészeti nevelést egyaránt fontosnak tartó egyetemről beszélt elragadtatással, hanem a szorgalmas porosz népről is, amely a silány, homokos talajon is magas színvonalú mezőgazdasági kultúrát honosított meg, s ezáltal gazdagságot, jólétet teremtett. Ellentétben Magyarországgal, ahol a „kövér búzát termő” földön dolgozó paraszt még mindig földesúri függésben él, nyomor és éhezés az osztályrésze. Azt a tanulságot is levonta, hogy a kor szükségletei a modern nemzeti nyelvek tanítását követelik meg a „leket bilintselő” latin helyett. Itt tudatosodik benne, hogy a magyar nemzeti nyelv „legszentebb kintsünk”, azt kell jogaiba visszaállítani, s fejleszteni, hogy a „jólét szülőjét”, a közműveltség („közértelmesség”) színvonalát emelni lehessen. Pár évvel későbbi műveiben tudatos nyelvhasználóként tűnik fel: az akadémiai helyesírási szabályzatot útmutatásait követi és a természettudomány magyar szakszókincsének megteremtésére törekszik.

Második levelében arról számolt be, hogy III. Frigyes Vilmos az egyetemet ösztöndíjjal is segíti. Az általa adományozott 500 porosz tallér jutalom az egyetem által 1833-ban kiírt tudományos pályázat nyertesének 3 évi olaszországi utazási és ott tartózkodási költségeit fedezi. Az egyetem fakultásai évente hasonló pályázatot hirdetnek a diákok számára és a díjnyertes pályaművek szerzőit jutalomban részesítik.

A népe boldogulását segítő király pozitív élmény a számára – ahogy néhány év múlva a főiskolai diáktársaságokat betiltó királyi rendelet (1836) nyomán arról győződhetett meg, hogy a magyar király nem állítható egy sorba a porosz királlyal. A berlini egyetem szabadabb légköre mégis arra ösztönzi, hogy a Képzőtársulatban megteremtse majd azt a liberális elveken nyugvó szellemi műhelyt, amelyben az „iskolai ifjakat a polgári élet számára” lehet nevelni.²⁴ A társaság munkáját igazolta, hogy tanítványai 1848/49-ben sikeres „vizsgát” tettek hazafiságból, s többségük az életben is megállta helyét.²⁵

²⁴ Az idézet az Atheneumban 1837-ben és 1838 elején megjelent „Philosophiai vázlatok” c. írásából való. Vö. BODOLAY 1981a. 181.

²⁵ A volt pápai református diákok 1848/49-es szerepvállalásáról: BONA 2009.

FÜGGELÉK

Az alábbiakban Tóth Ferenc ágenshez írt levelét, továbbá Tarczy Lajos Bécsből és Berlinből küldött leveleit és az egyik válaszlevelet eredeti helyesírással tesszük közzé. A szövegbeli kiegészítéseket szögletes zárójellel [...] jelöltük. Az idegen szavak magyarázatait, az előforduló személyek adatait lábjegyzetben adtuk meg. A bibliográfiai rövidítések feloldását a közlemény végén találja az olvasó.

1.

Pápa, 1831. november 18.

Tóth Ferenc Szathmáry József helytartótanácsi ágenshez

Tekintetes Agens Ur, különösen tisztelt uram!

Közelebbi Levelemben megírtam, hogy a NMMK Helytartó Tanátsnak²⁶ Oct. 4^{dik} napján, és a 25480^{dik} szám alatt költ Kegyes Intimatumában²⁷ parantsolatott a főtiszt[életü] sup[erintendenti]a²⁸ Tartzi Lajos Ur[na]k Oskolai Testimoniumát²⁹ felküldeni, melyet Sup[erintendenti]ank Oct. 19^{dikén} fel is küldött.

Ujra Nov. 7^{dikén} és a 28571 szám alatt költ³⁰ 's Tartzi Urat illető Kegyes Intimatum³¹ melyet Nov. 15^{dikén} vettem, így szóll: S[acratissi]mae etc. Exteris Scientiarum Universitatibus, ad quam Ludovicus Tartzi exire cepit, nomine tenus haud designatis, absq[ue] earum vero indicatione petito indultu Impetrari nequeunte Superintendencia[m] hanc erga submissum 19^{ae} 8^{bris} a[nni] c[urrentis] eius testimonium ad defectum eundem praevis supplementum hisce ultro inviari. Ex Consilio R[egio] L[ocumtenentia]l]i H[ungarico] Budae die 7^a Nov. 1831.³²

A mely Levél mellett leküldötte Tartzi Ur az ő neki adott Sup[erintendia]lis, és Vármegyei Recomendatiókat; abban megkérte Ő a Tekintetes Agens Urat, hogy ezen Testimonialisokat egy³³ az ő Nevében teendő Folya-

²⁶ Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak; a helytartótanács 1724-ben felállított kormány szerv volt.

²⁷ intimatum (latin) = rendelet, leirat

²⁸ superintendencia (latin) = egyházkerület

²⁹ testimonium (latin) = bizonyítvány

³⁰ Ezután: *Intimatum*, áthúzással törölve.

³¹ Ezután áthúzással törölve: *igy szoll*

³² Magyarul: *Legfenségesebb stb. mivel a külföldi tudományegyetemek, ahová Tarczy Lajos kimenni készült, név szerint nincsenek megjelölve, továbbá ezeknek a megjelölése nélkül a kért engedélyt nem lehet megszerezni, az egyházkerület legyen utasítva arra, hogy az ennek érdekében a folyó év október 19-én felküldött bizonyítvány említett korábbi hiányosságát pótolja. A Magyar Királyi Helytartótanácsból, 1831. november 7. napján.*

³³ Ezután áthúzással törölve: *Ins[tanti]a mellett.*

modás mellett méltóztassa beadni, beleírván, hogy ő Lipsiába és Göttingába igyekezik tanulni menni.

Ezt a Levelet ő itt az én házamban írta Pápáról lett elmenetele előtt való napokban és én tudom nyilván, hogy ez az ő Levelében benne van, hogy Lipsiába és Göttingába akar menni.³⁴

A Tekintetes Ur is tudja azt jól, hogy de systemate vagy azt bele tennie, hogy ki hová akar menni tanulni, – a mire F[elséges] Parantsolat is van: hogy esett hát az hogy ez az ennyire szükséges dolog ki van az ő mellette beadott Recursusból³⁵ hagyva?

A minap is egy kis sensatiót tsinált az Sup[erintendentia]lis Gyülésünkön, hogy a Tekintetes Ur 8^a Oct. irtt Levelében azt méltóztatta írni, „hogy Tartzy Lajos Ur esedezését igen is beadta – mind a Super[intendent]ia mind a Vár-megye ajánlásai igen is mind a Consiliumnál vagynak, 's a dolog már referáltatott is 's egynehány nap mulva Bétsbe fel is megy”. Oct. 4^{dikén} pedig és így a T[ekintete]s Ur Levele előtt 4 nappal az íródik, hogy küldjük el a O[skolai] Testimonialissát;³⁶ és így hogy mehetett volna fel egynehány nap mulva Bétsbe Budáról, mikor még hijja van a dolog[na]k.

Most pedig ujra megbotránkoztak benne, hogy ez a Rendelés jön, hogy a Super[intendent]ia írja meg, hogy hova akar menni Tartzy Lajos; mert a Folyamodásában nints kitéve, mikor azt Tartzy Lajos nyilván megírta a Tekintetes Urnak, hogy Lipsia és Göttinga tetetődjön fel a Folyamodó Irásban, a mit én is láttam a levelébe[n] bele írva lenni, amit ha ő elfelejtett volna megírni a T[ekintetes] Urnak meg kellett volna ötöt a' felől kérdezni, a T. Urra bizván³⁷ mint Vallási Agensünkre az ő nevében teendő Esedező Levél[ne]k elkészítését és beadását; mert be nem jelentett Hely nélkül hova lehessen adni meghatározott Engedelmet!

Most már³⁸ hol legyen Tartzy Ur senki közülünk nem tudja, Heténybe[n] van-é, Gyallán-é, vagy Bétsbe[n], a hová igyekezett November elein felmenni, hogy ott addig is, mig a Passusa³⁹ kijönne, a Polytechnikumba járna tanulni.

Mi ő utánna nem tudunk sohová írni. A' hát most az én kérésem; hogy maga a Tekintetes Ur supplealhatja-é azt a mi parantsolatik, a T[ekintete]s Urnál lévő Levelében Tartzinak nyilván ki lévén téve, hogy a Recursusba tevődne be, hogy ő Lipsiába v. Göttingába akar menni tanulni.

³⁴ Eredetileg: *ki menni*, a *ki* áthúzással törölve.

³⁵ recursus (latin) = válasz

³⁶ oskolai bizonyítványát

³⁷ A mondat második része ezután lapalji lábjegyzet formájában van betoldva.

³⁸ Ezután, áthúzással törölve: *az a Ke*

³⁹ passus (latin) = útlevel

Ha supplealhatja: tessék⁴⁰ ezt supplealni, a mit a' T[ekintete]s Ur tudhat leg jobban, hogy teheti-é ezt, vagy nem. Ha nem: Tartzi Urnak azon Levelét, mely mellett a Testimoniumait leküldötte; méltóztassa a l. első⁴¹ Postán hozzá-
m felküldeni Pápára, hogy abból szemeink[k]el látván a Gyűlésben azt, hogy ő Lipsiába és Göttingába akar menni: mi ugy irhassunk innen fel.

Nem tagadhatom el, hogy Sup[erintendenti]ank[na]k tagjait ez a fogadkozással tett Recursus, és⁴² a dolognak e miatt lett hátráltatása nagyon meghattotta,⁴³ – m. o.⁴⁴ kérem a Tekintetes Urat, hogy ha lehet ezt magától orvosolni: tessék mindjárt ezt orvosolni, és nekem megírni, hogy mikor tettet[t] beadni az ezt suppleáló Recursust,⁴⁵ – ha pedig nem Supplealhatja: a Tartzi Ur[na]k azon Levelét méltóztassa nekem a leg első Postán felküldeni, mely mellett Testimonialissait leküldötte, és a melybe hogy ő Lipsiába és Göttingába akar menni, az én szemem láttára írta bele itt nálam; mert a még keservesebb lenne, ha a jönne a Felső Consiliumról, hogy az Agens Jelentése nem elégséges, hanem a Supe[rintendenti]a tegye – az is pedig csak az ő már a T[ekintete]s Urnál levő Leveléből írhatja azt.⁴⁶

Talán hát jó volna annál a ki ezen dologban Referens megtudakolni, és annak tanácsa után tselekedni. Válasszának kikérése mellett különös tisztelettel vagyok a T[ekintete]s Ag[en]s Urnak

Pápán Nov. 18. 1831.

*alazat[o]s szolgaja
T[óth] F[erentz] super[intendens]*

NB. Ez nap küldöttem Bétsbe is Tekintetes Szüts Agens Urhoz a Tartzi dolgában levelet.

FORRÁS: DREKK O.675.d. Tóth Ferenc „Püspöki magános Protokolluma”, 245–246. Autográf fogalmazat.

⁴⁰ Ezután áthúzással törölve: *egy*.

⁴¹ legelső

⁴² Ezután áthúzással törölve: *ezzel*.

⁴³ értsd: felhábortotta

⁴⁴ minek okából

⁴⁵ Ezután áthúzással törölve: *és hogy kell-é v. nem a Super[intendentia]nak magának is írni?*

⁴⁶ Az ezután következő mondat lábjegyzetes betoldás.

2.

Bécs, 1832. január 28.

Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak

Béts Januarius 28^{án} 1832.

Tekintetes Tábla Bíró Úr,
különös tiszteletre méltó Drága Jóakaró Uram!

Éppen az egész Applicata Mathesis⁴⁷ (: az optica⁴⁸ kivéven :) befejező Praelectioról⁴⁹ jó kedv[v]el sétálgattam haza, midőn a' Gangunk⁵⁰ ajtaját kinyitván ímé magyarul szállít egy esmerős Zsidó, 's nyújtja által, valóban igen nagy örömmel 's köszönettel vett levelét a' Tekintetes Tábla Bíró Úrnak.

A' Levél első lapján tett kérdésre a' Tekintetes Úrnak, nem találtam el azt, a' mit azután a' 2^{ik} lapon olvastam. Nem ugyan azért, mintha talám⁵¹ azt hittem volna, hogy nagy Jóakaróim ajánlása után, tsalhatatlan az én leendő választásom; – nem, – sőt nagyon kétségesnek tartottam azt már tsak azon tapasztalt igazság esmeréséből is, hogy sokan, kik mint Sylla⁵² a' Római Respublicát,⁵³ egy vágással szeretnék a' Pápai Collegiumot, (: melynek állását az előttök gyűlöletes, elhunyt Prof. Márton Úrnak⁵⁴ tulajdonítják a' többek közt:) eltüntetni; tsak azért sem voksolnak én reám, hogy T. Prof. Márton Úr 's más nagy Emberek ajánlottak, – 's bennem szint oly akadályt gondolnak találni gonosz kívánságok realizálására, mint a' milyent T. Prof. Márton Urban 's másokban láttak: hanem azért, hogy még tsak gyanítani sem tudtam soha azt, hogy T. Stettner György⁵⁵ Úr is legyen candidálva.⁵⁶

Már ezt tudván, a' Pápai Ekk[é]zsi]a' voksolása folyamatját alkalmasint kitaláltam volna. Kalap véve hajtom meg magamat T. Stet[t]ner György Úr előtt, 's én leszek egy nagy Tisztelői közül, ha documentumot fogok látni arra,

⁴⁷ applicata mathesis (latin) = alkalmazott fizika

⁴⁸ optica (latin) = fénytán

⁴⁹ praelectio (latin) = tanítás, előadás

⁵⁰ Gang (német) = folyosó

⁵¹ értsd: talán

⁵² Sylla: Lucius Cornelius Sulla Felix (Róma, Kr. e. 138. – Puteoli, Kr. e. 78.) római konzervatív politikus, hadvezér, diktátor, aki ellenfeleivel kegyetlenül leszámolt.

⁵³ respublica (latin) = köztársaság

⁵⁴ Mándi Márton István (1760–1831) a pápai református kollégium újjászervezője, rektor-professzora volt, a kantiánus filozófiát képviselte. Kolerában hunyt el. Életművét feldolgozta: TRÓCSÁNYI 1931.

⁵⁵ Stettner (1848-tól Zádor) György (Duka, 1799. július 3. – Pest, 1866. augusztus 17.) ügyvéd, jogi író, akadémikus, 1832–1848 között a pápai jogakadémia tanára. 1836-ban a Kisfaludy Társaság egyik alapítója. Fiatalkorában Fenyéry Gyula/Julius Fenyéry álnéven publikált különböző folyóiratokba. SZINNYEI 1914. XIV. 1695–1699. NÁDASDY 2005. 67–74.

⁵⁶ candidálva (latin) = jelölve

hogy azt a' nagy cathedrát, melyről szó van, pro virili⁵⁷ betölti: – most, mint hogy én legfellyebb egy két a' Tudományos Gyűjteményben⁵⁸ Fenyéri Gyula név alatt előfordult lapjairól esmerem tsak, – de különben is – ítélnem nem szabad. Akárki lesz az, kire fog bízódni az a' dítsó munka, ÷⁵⁹ a' leendő embereknek a' Mathesis 's Philosophia által való formálása: az az én egyetlen egy óhajtasom, hogy az a' kötelesség szent érzésével forgolódván hivatalában, Collegiumunknak, ez által pedig Édes Hazánknak boldogítását igazán szívén hordozza. Ezeren lehetnek, kik, ha szíves igyekezetekben nem is, de talentumjaik 's tudományos kimiveltségeik által nálam sokkal elébb valók: kí ne térne ki örömmel az ilyenek előtt? – Egyes ember jolléte semmi a' köz boldogsághoz képeest. De különben is, valami Tanítói Hívattal talán tsak kapok valahol, reménylem, – 's bár kisebb sphaerám⁶⁰ leendő⁶¹ is: tsak ugyan boldog leszek én. Azomban ha nem kapok is: szerentsétlen volnék én, ha magammal parantsolni nem tudnék, – ellene mond az ember kedves foglalatosságának, 's minthogy a' körülállásoknak parantsolni nem lehet, olyant tsinál a' míhez nints kedve – kevés időre tsak meg kell ennek jönni.

A' Tekintetes Tábla Bíró Úrnak erántam való szíves hajlandóságát 's boldogságomon való munkálkodását igen alázatosan köszönöm, 's ezt tsak úgy kérem ki továbbra is, ha ezzel Collegiumunk boldogsága megállhat. – – Bár tsak én nékem lehetne valaha módom abban, hogy a' Tek. Úrnak ezen szíves indulatját tsak valami részben is meghálálhatnám!

Ha bár hihetőbb is az sokkal előttem, hogy T. Stet[t]ner Úr fog választódni (: a' mit a' közelebbi Ablegatus⁶² választásbeli Gyűléskor történt némely dolgokról, is gyaníthatok :) ez a' dolog mindazáltal rajtam 's igyekezetemen semmit nem változtat.

Azon tzél, melyre volt közelebb minden olvasásom, tanulásom, tapasztalásom intézve, hogy t. i. ézzel,⁶³ vagy amazzal hogyan lehetek jövendő Tanítványimnak hasznára, megmarad ezután is; mert most is tsak probabile⁶⁴ az én választásom mint ez előtt volt, – azomban meg, semmit nem tanulhat az ember olyant a' mi rajta veszszen. – Meg kell ugyan vallanom, hogy bizonyos lévén nem-választódásom, nem költenék olyanokra, mint a' milyenekre ezen reménység alatt költök. Péld. okáért, most a' Practica Geometriához 's Mechanicához szükséges rajzolásokat tanulok a' Polytechnicumban lévő

⁵⁷ pro virili [parte] (latin) = tehetségéhez mérten

⁵⁸ A Tudományos Gyűjtemény 1817–1841 között megjelent vegyes profilú tudományos folyóirat volt. Repertórium: CSÉCS 1998.

⁵⁹ A kéziratban kettőspont közt hullámos vonal, a jel értelme: *azaz; vagyis*

⁶⁰ sphaera (latin) = hatáskör, működési terület

⁶¹ értsd: leend

⁶² ablegatus (latin) = kiküldött; követ

⁶³ értsd: ezzel

⁶⁴ probabile (latin) = hihetőleg

Maschinenzeichnung' Professora' Assistensétől.⁶⁵ Ennek minden órára egy Vforintot⁶⁶ fizetek. Az ehhez szükséges Reiszzeug,⁶⁷ Reiszbrett,⁶⁸ líneák,⁶⁹ 's a' t. circiter 30 Vforintban kerültek. – Így a' Magyar Törvény supplens Professorától⁷⁰ tsak azért fogok majd Februariusban tanulni Jus Metallicumot, hogy a' választódás esetére azzal a' Collegium javára lehetek, megmentvén az ott tanuló ifjakat azon nagy huzavonától, mellyet szoktak az Academiai Professzorok rajtok tenni. –

Én erősen meg vagyok a' felől győződve, hogy legelőször is a' Mathesis lábra állításán (: mert ez egyenes propaedeumája⁷¹ a' Philosophiának, ha ugyan a' mint Tanítói tapasztalásomból tudom, ez képes leginkább tisztává tenni a' lelket, mely pedig a' philosophiai vi'sgálódásoknak conditio sine qua non-ja⁷²;) kell törekedni az újj Professornak.

Ettől függ a' Nemzetnek nem tsak philosophiai serdülése, hanem még vi-rágzó fábrókák 's manufacturák által való boldogíttatása, – és physicus ereje, melynek igazságát nyilván mutatja a' Frantzia Nemzet 40 esztendőttől fogva való historiája, 's mostani állása. – Az ahhoz való requisitumokra, qua viribus, qua opibus concessum est,⁷³ szert kell tenni az embernek, ha Is-ten'kísértés, lelkiesmeretlenség, a' Publicum' égrekiáltó megtsalása nélkül akarja 's meri felvállalni azon Hívatait, melyre őtet a' Köz Bizodalom állította. Így rekeszti be Prof. Rácz⁷⁴ Úr a' Statisticáját (: vagy Aevi Rec.⁷⁵ Historiáját :) a' mint emlékezem: „Quod studiosa Iuventus nesciat distinguere factitias veritates a veritatibus sempiternis: huius rei causam in Docentibus ultra Slendrianismum sapere vel nequeuntibus vel nolentibus querere debemus”.⁷⁶

Passusom⁷⁷ dolga felől éppen tegnap beszéltem Tekintetes Szüts Agens Úrral⁷⁸ – biztat, hogy Martius vége felé bizonyosan kijön. Választ, – nem vá-

⁶⁵ Maschinenzeichnung' Professora' Assistense = a géprajz tanársegédje

⁶⁶ váltóforintot

⁶⁷ Reiszzeug, helyesen: Reißzeug (német) = rajzeszközök; tuskészlet

⁶⁸ Reiszbrett, helyesen: Reißbreit (német) = rajztábla

⁶⁹ líneák (latin) = vonalzó; Lineal (német) = vonalzó

⁷⁰ supplens (latin) = helyettes

⁷¹ propaedeumája (görög-latin) = bevezetése

⁷² sine qua non-ja (latin) = elengedhetetlen feltétele

⁷³ Az ahhoz való követelményekre [értsd: képességekre], amennyiben lehetséges, akár tehetséggel, akár szorgalommal, szert kell tenni az embernek (latin)

⁷⁴ Vélhetően Rácz István orvosdoktor, a természettan, történelem, statisztika, görög és latin irodalom tanára. Ecsegen (Borsod vm.) született, a pesti egyetem doktorált; orvosdoktori értekezését 1816-ban jelentette meg. 1817-ben már a pesti polgári ispotály segédorvosa volt. Statisztikai művét életrajza nem említi. Vö. SZINNYEI 304–305., CSÉCS 1998. 10.

⁷⁵ aevi recentis Historia (latin) = a közelmúlt története

⁷⁶ Hogy a tanuló ifjúság nem tudja megkülönböztetni az áligazságokat az örök érvényű igazságoktól, ezen dolognak okát a hanyagságon túl a tanítóknak lehetjük fel, másrészt azokban [a diákokban] kell keresnünk, akik erre nem képesek vagy nem akarják [megtenni].

⁷⁷ passus (latin) = útlevel

laszt engem a' Superintendentia:⁷⁹ én minden esetre kimegyek. – Szíves tanácsai a' Tek. Úrnak távollégyen hogy meg bántottak volna: sőt inkább lelkesítnek engem' azok elkezdett útamban.

Minden társalkodásom a' házi Prof. Úrral 's familiájával való némely kori beszélgetésben, Prof. Márton Úréknak⁸⁰ kikhez közel lakom, néhai látogatásában áll. – Barátról még csak nem is gondolkodik itt, – én az ilyen polizey-os helyen⁸¹ minden embert ellenségemnek tartok. – Pénzem, minthogy úgy is kevés van, meg kell betsülni; – őrizkedem ennél fogva a' haszontalan költésztől. – Minden héten egyszer szeretnék elmenni a' Theátrumban, ha pénz volna: de minthogy e' nints; – nem lehet. Eleinte voltam vagy háromszor, – azolta nem, – mivel az entréek⁸² drágák.

Újjságul egy pár dolgot írok, ha Újjság lesz ÷ az az ha még nem tettsett hallani.

1. Egy Lengyel Generál⁸³ nem régiben Bétsbe érkezik Török ruhában, Török tselédekkel. Úgy adja itt ki magát, mint a' Portának egy rendkívüli Követje Pári'sba. Producault mindenféle írásokat, mellyeket itt a' Politia is authentischernek esmert. Hívják Ministerekhez, minden felé az ál-Törököt ebédre, – a' Hoher Markton⁸⁴ (: a' hol magam is jelen voltam: egy egész bataillon⁸⁵ katonaságot defiliroztatnak⁸⁶ előtte, – egyszóval igen jól fogadják. Pro complacentia,⁸⁷ midőn egy Ministernél lett volna ebéden, hívatott ez egy Törökül tudó embert is oda ebédre, 's midőn ez a' Generált Török nyelven szólíttta volna meg; e' pedig elhalván, eggyetlen egy szót sem tudott volna felelni: mindnyájan elbámultak, 's a' Polizey két óra alatt befogta azt...

Mások azt beszélik, hogy (: salvis auribus⁸⁸ legyen mondva :) egy Dáma adta volna fel azt a' Polizeynek, hogy nem Török.

2. 1^a Martii⁸⁹ nagy innep lesz Bétsben, Ó Felsége 40 eszt. regierungja⁹⁰ innepe.⁹¹ Ekkor a' kis Napoleont Ó Fels. először adoptálja, Erzherzogga⁹²

⁷⁸ Tasnádi Szűts István 1817–1834 között volt a reformátusok ügyvivője a bécsi királyi kancelláriánál. Vö. ZOVÁNYI 1977. 15.

⁷⁹ superintendentia (latin) = egyházkerület

⁸⁰ Márton József (Iszkaszentgyörgy, 1771. március 2. – Bécs, 1840. július 26.) nyelvész, szótárkészítő, lapszerkesztő, az MTA levelező tagja, Márton István pápai professzor öccse.

⁸¹ Polizey, helyesen: Polizei (német) = rendőrség

⁸² entréek (francia) = belépőjegyek; ticket d'entrée = belépőjegy

⁸³ General (német) = tábornok

⁸⁴ a főpiac téren (német)

⁸⁵ Bataillon (német) = zászlóalj

⁸⁶ defiliroztatnak (francia-német) = díszmenetben elvonultatják

⁸⁷ pro complacentia (latin) = szívességből

⁸⁸ salvis auribus (latin) = bocsánat a kifejezésért

⁸⁹ értsd: március 1-jén

⁹⁰ Regierung (német) = kormányzás

⁹¹ értsd: 40 éves kormányzásának ünnepe

⁹² Erzherzog (német) = főherceg

teszi, azután Károly Hertzeg nagyobbik (: a' mint mondják igen szép és igen derék :) leányával eljegyezteti. Ez a' kettő a' Lieblingje⁹³ a' Császárnak, a' mint mondják, az egész Udvarban. – Mindenféle szabad theatrumok, szabad bálók, 's a' t. lesznek; a' piatzokra tele nagy Hordók tsapra üttetve állíttatnak a' nép számára: etc. etc. No lesz, tudom⁹⁴

FORRÁS: DREKK O.1092/127. Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak. Bécs, 1832. január 28. Autográf.

3.
Berlin, 1833. március 5.
Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak

Drága Tekintetes Táblabíró Úr, 's Táblabíróné Asszonzyság,⁹⁵
Különös tiszteletre méltó Jóakaró Uram 's Asszonyom!⁹⁶

Több rendbeli levelekből lévén szerentsém olvasni a' Tekintetes Táblabíró Úr, 's Táblabíróné Asszonzyságnak a' Pápai Ref. Collegium eránt tett nemes és nagy lelkű ajánlását, – én is, kinek azon oskola boldogítása, emelése, 's ez által elmaradt Hazánkknak – a' mennyire annak szűk köre ennek pusztá 's dudvás kietlenire hathat – nemesítése, méjjen szívéen fekszik, szent kötelességemnek tartottam a' Tekintetes Táblabíró Úr 's Táblabíróné Asszonzyság eránt hódoló érzéseimet kijelenteni.

Századunkban a' lelki erő, az értelmesség nyom sokat, – az hajt végre mindent a' mi nemes, a' mi ditső – az egyetlenegy eszköze előhaladásunknak. Tehetne e' hát valaki az idő ennyire kifejlett geniusához⁹⁷ képest a' Bölts Isten előtt kedvesebbet, az emberiségre nézve pedig hasznosabbat, mint azon felvett irányzatnak ÷ directionnak parallél⁹⁸ taszítást adván, ez által a' köz értelmességet terjeszteni, eszközölni? Az oskolák állítói 's gyámolítói nem egyes emberek' nem egyes corporatiok⁹⁹ vagy nemzetek' hanem az egész emberiség' háládatos tiszteletére teszik magokat érdemesekké. Ott kivált, hol bizonyos vallásos felekezetekkel legfellyebb is annyi jót tesz az ország, mint két

⁹³ Liebling (német) = kedvenc

⁹⁴ A következő lap hiányzik, a levél itt megszakad.

⁹⁵ Kazay Gáborné sz. Oroszy Julianna (1766–1842) köznemesi családból származó, művelt asszony, Pálóczi Horváth Ádám költő első felesége volt, akitől azonban 1793-ban Kazay miatt elvált. Ez volt az első polgári törvényszék előtti válóper Zala vármegyében. Vö. NÉMETH 2000. 53–54., HUDI 2009. 147.

⁹⁶ Az asszony szót a két sorban kétféleképpen írta.

⁹⁷ genius (latin) = szellem

⁹⁸ directionnak parallél = utasításnak párhuzamosan

⁹⁹ corporatiok (latinból) = testületek

árvájjal azon gazdag Úr, ki így fejezte ki magát „ich lasse zu Hause zwey Waisen wachsen”¹⁰⁰ – ’s a’ hol ennél fogva azon vallásos felekezetek, oskoláijkiról magok tartoznak gondoskodni: ott, ki ne telne el szent érzéssel ’s buzgó háládatossággal azon felséges Gondviselés eránt, mely egyes nagy lelkekben nem szűn meg gyámokat küldeni a’ szűkölködő ’s még böltsőjében ringó oskolának, – ki ne hajolna meg azon nagy Lelkek, nemes férjfiak előtt, kik átlátván a’ világnak egy nagy tzel felé való törekedését, felfogván azon eszközöket, melyek vihetik tsak az emberiséget a’ felé, Istentől vett javaikkal, az Istenség’ tzeljával egyezőleg kívánnak használni! – A’ Pápai Ref. Collegiumban egy örökbe fogadott gyermeke lép fel ezennel a’ Tekintetes Táblabíró Úrnak ’s Táblabíróné Asszonyságnak, ki, hihetőleg örökké élvén, örök háládatosságot fogad több atyai között a’ Tek. Táblabíró Úr ’s Táblabíróné Asszonyság eránt is – annak gyermeke’ nevelői nem szűnnek meg soha a’ Drága Tekintetes Úr ’s szeretett kegyes Hitvесе’ nevét méjj tisztelettel emlegetni – ’s most is, midőn én ily távolyról a’ Tek. Táblabíró Úr ’s Táblabíróné Asszonyság eránt buzgó érzéseimet, legalább ily végetlenül kis mértékben kifejezni bátorodtam, tudom, hogy ebben velem nem tsak a’ Ref. Collegium, hanem az egész Protestáns Közönség ’s Haza örömmel kezét fog, – tudom, hogy örömmel ’s buzgósággal könyörög velem eggyütt a’ Mindenhatónak, hogy ez a’ Tekintetes Táblabíró Úr ’s Tekintetes Táblabíróné Asszonyság betses életét még sokáig terjeszteni, áldásival tetézni, tiszta erköltsi érdemekkel megrakott pályájakat vídám, zöld öregséggel megkoronázni méltóztassa!

Fogadja a’ Tekintetes Táblabíró Úr ’s Tek. Táblabíróné Asszonyság ezen néhány sorokat azon méjj tisztelet ’s hódolás jeléül melyet buzogni fog egész életében

A’ Drága Tekintetes Táblabíró Úr’
’s Drága Tekintetes Táblabíróné Asszonyság’

alázatos tisztelő szolgája
Tarczy Lajos Prof. m. k.

FORRÁS: DREKK 0.1092/261. Tarczy Lajos levele Kazay Gáborhoz. Berlin, 1833. március 5. Autográf.

¹⁰⁰ „Én otthon két árvát nevelek” (német).

4.
Hely nélkül, [Tótvázsony], 1833. március 5. után
Kazay Gábor válasza Tarczy Lajosnak¹⁰¹

Nagy Tiszteletű 's Tudományú Professor Úr!

Megvan irva: „Jobb a' jó Hir a' drága kenetnél! – Én, megsem álmodtam, hogy ezen jó szándékunk, de már Testamentum formába örökre megerősített végzésünknek híre illy hamar a' Spreé vize¹⁰² partján; ide 110 mértföldnyire; a' nagy Philosophus, az egyetlen egy Fridrich¹⁰³ ditső oszlopánál jelenjen meg!

Én az okos 's szemérmes Böltsek' példáját akarván követni, tsak a' „Ró'sabokor” alá akartam, ezen kis „Frigyládáját” a' Pápai Collégiumnak helyheztenni: de, az a' Szent Buzgóság és öröm, mely Dávidot is tántzra indította a' Frigyláda előtt: a' Pápai Szentekkel is Hosánnát mondatott! – Különösen a' mi Áronunkat, Fő Tiszteletű Püspökünket Toth Ferentz¹⁰⁴ Urat az Isten 's a' Collégium eránt való buzgóság tsaknem megemésztette! – A legveszedelmesebb hó-olvasások közt jővén ide Tótvázsonyba Házunkhoz a' Fundatio solemnisálatásáért¹⁰⁵!! – mellyért „fényjék¹⁰⁶ neve”, kívánom!

Szinte ugy Nagy Tiszteletű Professor Úr is örömét kívánván, ezen „legjobb szívből származott” áldozatunkért kijelenteni: betses és Czifra Emblémájú Levelével¹⁰⁷ tisztelt meg.

Mi egymást személyesen nem esmérjük, de azért mái naptól fogva Létebbe barátok vagyunk! Én szeretem és tisztelem a' Tudósokat, Professor Úr pedig szeressen minket vissza azért, hogy a „Böltselkedés” virágzását 's a' Pápai Oskolai Institutum¹⁰⁸ boldogulását szerettyük, 's támogatni erőnkhez képest kívánnjuk!

¹⁰¹ Kazay válaszáának másolatát Tarczy levelének 4. oldalára írta. A szöveget a leggyakrabban hosszú gondolatjellel tagolta, a hosszú és rövid magánhangzókra egyaránt hosszú ékezetet írt. A könnyebb érthetőség kedvéért vesszük kitételével tagoltuk a mondatokat, s a gondolatjeleket csak akkor hagytuk meg a szövegben, ha azoknak valóban funkciója van.

¹⁰² A Spree a Havel legnagyobb, 365 km hosszú, részben hajózható mellékfolyója. Szászországban, a cseh határ közelében ered és Berlint is átszeli.

¹⁰³ II. (Nagy) Frigyes (Berlin, 1712. január 24. – Potsdam, 1786. augusztus 17.) porosz király, Brandenburg választófejedelem, a felvilágosult abszolútizmus kiemelkedő képviselője.

¹⁰⁴ Tóth Ferenc (Vörösbény, 1768. november 19. – Pápa, 1844. szeptember 2.) pápai református teológiai akadémia professzora, egyháztörténész, a göttingeni egyetem díszdoktora; 1816-tól egyházkerületi főjegyző, 1827-től haláláig dunántúli püspök. ZOVÁNYI 1977. 653.

¹⁰⁵ értsd: a Kazay-alapítvány ünnepélyessé tételéért

¹⁰⁶ értsd: fényeskedjék

¹⁰⁷ Célzás arra, hogy Tarczy színes metszettel díszített levelet küldött neki, amely Berlint ábrázolja. A *Winkelman & Söhne* cég által gyártott díszes levélpapír aláírása: *Berlin vom Kreutzberge aus*. A város előterében a nemzeti emlékmű, a *National Denkmal* látható.

¹⁰⁸ institutum (latin) = intézet

Köszönjük rólunk való megemlékezését! Adja Isten, hogy a Professor Ur annak idejébe hasznát vehesse jó szándékunknak, mert mi is elmondhattuk Ábrahámmal és Sárával, hogy „mi már megélemedtünk” és a’ mi napjaink 70 esztendőn túl nem sokak,¹⁰⁹ de elég, hatsak egy óráig is „a’ Ditsőség Templomába” a’ Haza, Vallás és a’ Böltesség Oltáránál tömjénezzvén, az Emberiség hasznára lehattunk.

Illy szíves érzések közt, midőn mindketten szívesen köszöntenék ’s tisztelnénk etc.

U. i. „Ich lasse zu Hause zwey Waisen wachsen” – ez van a’ Levélbe! A’ van az „Írásba”: „Boldogok, a’ kik nem látták és még is hittek!”¹¹⁰ – Tegyük hozzá: „Boldogok, a’ kiknek a’ Jó tétel öröm!”

Engedje meg a Professor Úr, hogy annak a’ Tudósnak, a’ ki éppen most Berlin homokjánál „a’ Ditsőség piartzán” a’ megérdemlett „Ditsőség Koszorújáért” Pályáját futtya, hogy enyhítésére egy kevés Giliád-béli Balsammal (egy ide zárt 10 ftos Bancnotával¹¹¹) szolgálhassunk, meg mutatván Hitünket tselekedetink[k]el! Hiszen Nagy Sándor¹¹² is, ámbár „Világ Ura” volt, jó sziv[v]el vette Katonájától, hogy gondoskodott Királyáról, ’s a’ sisakba vitt Kevés Vizet örömmel vette!

FORRÁS: DREKK o.1092/261. Kazay Gábor válasza Tarczy Lajosnak. Hely nélkül, 1833. március 5. után, autográf, fogalmazat.

5.

**Berlin, 1833. június 10.
Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak**

Berlin Junius 10^{én} 1833.

Tekintetes Tábla Bíró Úr,
különös tiszteletre méltó Drága Jóakaró Uram!

Régen kellett volna ugyan már a’ Tekintetes Tábla Bíró Úr’ betses levelére válaszolnom: de egy részről tudván, hogy a’ recepisse¹¹³ által, melyet a’ levél vételével aláírtam, tudtára esett a’ Tek. Táblabíró Úrnak, hogy betses levelét

¹⁰⁹ Kazay Gábor (1760–1840) művelt köznemes, feleségével együtt a pápai kollégium nagy jötevője volt. Vö. HUDI 2009. 147.

¹¹⁰ „Boldogok, akik nem láttak és mégis hittek.” (Jn 20,29)

¹¹¹ értsd: 10 forintos bankóval (papírpénzzel)

¹¹² Nagy Sándor, III. Alexandrosz (Pella, Kr. e. 356. július 20–30. között – Babilon, 323. június 10.) az ókor legnagyobb hadvezére, Makedónia királya.

¹¹³ recepisse (latin) = postai nyugta, elismervény

venni volt szerentsém, – más részről Tek. Eöry Gábor¹¹⁴ Úr' leveléből vévén a' Tek. Táblabíró Úr Budai ferdőkre lett útazását, és így gondolhatván, hogy levelem kora érkezése miatt olvasatlan fog heverni a' Tek. Táblabíró Úr Tóthvásonba lejendő visszaérkezéséig; – azon kötelességemet mind eddig halasztani bátorkodtam.

Fogadja a' Tek. Táblabíró Úr, szíves jóságáért való háládatos indulatomat ez egy pár szóban foglalva „alázatos köszönöm” – egyszerű ez – de buzgó érzéseimmel párosítva, meg fog talán még is valamennyire felelni a' Tekintetes Táblabíró Úr kegyes gondoskodásának.

Kijegyzett fachomhoz¹¹⁵ képest, e' következő tudományokat hal[l]gatom e' nyári semestrében:¹¹⁶

1. Hegel Philosophiáját Prof. Henningtől.
2. Analysis' s Trigonometriát Prof. Ohmtól.
3. Electro- 's Magneto-logiát Prof. Ermántól.
4. Physica 's geographica observatiok' tudományát dr. Ermántól.
5. Goethe' szintudományát Prof. Henningtől.

Henning 's Ohm különösen jeles emberek – kedves Professoraim – nagy szerentsémnek tartom hogy őket hal[l]gathatom; valamint azt is, hogy Lipsia¹¹⁷ helyett, hová igyekeztem, Berlinbe adott útilevelet az Austriai Kormány; mert tsak így lehete nékem az újj idő' Philosophiájával megismerkednem, egy oly Philosophia' helyett, melynek mint a' scepticismusról az absoluta isméret felé vezető hídnek, a' végetlen fejlődés karikájában lévő lántzszeme mint momentuma szerint tsak „nem tudom”-okkal, 's szorultságból képzett transcendentismusokkal kellett a' számtalan tsmókat elvágni, nem feloldni, 's így minden további vizsgálódásnak nyakát szegni... Kivált ifjaknak – 's e' mellett lejendő nevelőknek, szent kötelességünk haladni a' szünetlen' haladó, előmenő, fejlődő világ' lelkével – mert a' ki megáll nem tsak hátramarad, hanem visszamegy. Prof. Krug¹¹⁸ nagyon elmaradt. –

A' Berliini Universitas egy a' tudományokat jóltévőleg ápoló kegyes fejedelem pártfogása után egy fertály század alatt miolta áll,¹¹⁹ annyira ment, hogy – közönséges megismerés szerint – sem minden fachban kiválogatott emberei' sem Professori' sem tanulói' számára nézve egy Universitas sem

¹¹⁴ Eöri Szabó Gábor pápai ügyvéd, vármegyei tisztségviselő, a Pápai Casinó tagja. 1833-ban egyházkerületi tanácsbíró és a kollégiumi oskolai tanács tagja. 1845-ben 40 pengőforintot hagyott a pápai ótemplomra, orgonaépítés céljára. Vö. TÓTH 1832. 53., 243.; HUDI 2001. 26–27.

¹¹⁵ Fach (német) = szak

¹¹⁶ félévben (latin)

¹¹⁷ Lipsia (latin), Leipzig (német), magyarul: Lipcse

¹¹⁸ Wilhelm Krug (Radis, 1770. június 22. – Lipcse, 1842. január 12.) népszerű és termékeny német filozófus, Kant követője, 1809–1834 között tanított a lipcsei egyetemen.

¹¹⁹ A berlini egyetemet 1810-ben alapította Wilhelm von Humboldt a porosz királyság vezetőinek képzésére. BARBIER 2005. 279.

mérközhetik meg véle a' német földön. 2 ½ ezer diák hal[l]gat mintegy 150 Professort – a' tudomány mindenféle nemében szintúgy mint mindenféle művészet ágaiban való mivelődésre temérdek módja van itt minden fiatal embernek – a' roppant, még a' Bétsinél is nagyobb Botanicus kert, a' szüntelen nyitva álló zoologiai, anatómiai, mineralogiai Cabinétek, tsillagvi'sgáló torony, festői- rajzolás-faragási művész-intézetek, gymnastikos, fechtírozást, tántzolás, lovaglás tanító oskolák 's a' t. 's a' t. készen állnak minden számára – nem is tsuda hát ha minden Diák tudományos lelki miveltsége mellett minden testi ügyességgel bír, tántzol, lovagol, fechtíroz, mu'sikál – azomban a' németen kívül a' diák¹²⁰ 's görög nyelvet jól érti, frantziául pedig beszéll. Mi szegény magyarok annyi nemzet' példája 's annyi kárunk után nem tudunk arra menni, hogy a' diák nyelv' lelket bilintselő kötelét mely annyi idő olta tartja e' lelki erővel telyes nemzetet boldogtalan (: sokak szerint boldog:) álmában ízre szerte darabolván, nemzeti nyelvünk mint legszentebb kintsünk eredeti jussaiba való beállításával az általános 's valódi jóllét szülőjét a' közértelmességet szárnyra botsássuk.

Mennyi sok jót tanul addig egy német gyermek, míg egy magyart Tanítója a' diák görög nyelv[v]el kínozza – 's így a' még gyenge észt helyéből kitsavarván azt a' mechanicus az értetlen tanulásra készíti, kárhoztatja! ... Botsásson meg a' Tekintetes Táblabíró Úr egy hazája szomorú sorsát meleg kebellet érző ember-barát buzgólkodásának – dolentem dicere verum ... quid vetat?¹²¹ ...

Pünköst hetében, leendő Pataki Physicus Professor Molnár¹²² Barátommal Stettinbe, 's innen egy briggen¹²³ Swinemündébe, a' Keleti Tengerre útaztam. Szép 's tanúságos volt a' tenger látása, gyönyörű a' nép ismerése. Istenem! mit képes teremteni a' közértelmességgel párosult¹²⁴ munkásság, 's mennyire diadalmaskodik az emberi erő a' természet mostohaságán! Jóllét, gazdagság lakik Prussia¹²⁵ silány sivatag homok-butzkós téerein, megelegetés néz ki még azon szegény paraszt' szeméből is ki naponként szántó földről szántó földre barangol, hogy néhány kő 's követs darabokat találván 's az Úti Directiónak¹²⁶ eladván (: mert ily fáradságosan készülnek itt azon pompás országútak, melyekről Magyar Országunk képzetünk sints :) magát 's familiáját táplálhassa –

¹²⁰ értsd: latin

¹²¹ A fájdalom igazságot kimondani... ki tiltja? (Horatius-átköltés)

¹²² Molnár István (Serke, 1801. szeptember 10. – Sárospatak, 1873. május 15.) sárospataki fizika-professzor, 1851-től gimnázium-igazgató. Kéry Mózes helyére választották meg az akadémiaára. Egy évig a bécsi politechnikumban, majd a berlini egyetemen tanult. 1833. november 16-án iktatták be tanári hivatalába. Vö. SZINNYEI 1903. IX. 198–199.

¹²³ brig (angol) = kétárbócos vitorlášhajó

¹²⁴ helyesen: párosult

¹²⁵ Prussia (angol), Borussia (latin), Preußen (német) = Poroszország

¹²⁶ Úti Directiónak (magyar-latin) = Útügyi Igazgatóságnak

midőn Hazánk' kövér búzát sőt bort aranyat vasat etc. termő áldott földén sok, igen sok helyen inség, nyomorúság sovárogo... Szép volt mondom utazásom – de drága – 21 prussus tallérban¹²⁷ került.

A' Drága Tekintetes Asszonyságnak kezeit alázatosan tsókolván, – magamat a' Tekintetes Táblabíró Úr betses indulatiba ajánlván, mind a' két részre állandó egészséget óhajtván, méjj tisztelettel vagyok
a' Drága Tekintetes Tábla Bíró Úrnak

alázatos tisztelő szolgája
Tarczi Lajos Prof.

Engedje meg a' Tekint. T. Úr, hogy utóírás,¹²⁸ vagy inkább mellékírás formájában még egy két szóval tetézzem külömben is számos soraimat. Itt Berlinben tanulunk: három Magyar, egy Magyar Országi tót, két Erdélyi Szász. Mi Magyarok együtt lakunk (: „Niederwallstrasse nro 31.” :) 's Augustus' végével együtt¹²⁹ szándékozunk a' Rhenus¹³⁰ mellett Helvetiának,¹³¹ Bavariának¹³² 's Felső Olasz Országnak venni haza felé útunkat, melyről azomban nekem alkalmasint le kell mondanom – mert két esztendei Németországban való drága élésem nem tsak o-ra hanem már eddig is ÷ minusra szállíta! A' harmadik Magyar, volt¹³³ Debreczeni senior: T. Nagy Jó'sef Úr,¹³⁴ tegnap érkezett.

FORRÁS: DREKK O.1092/129. Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak. Berlin, 1833. június 10. Eredeti, autográf.

¹²⁷ porosz tallérban

¹²⁸ Tarczy az utóirat szövegét négyoldalas levélének harmadik oldalára, a bal oldali margóra jegyezte fel.

¹²⁹ E szót egy mondaton belül kétféleképpen írta.

¹³⁰ Rhenus (latin) = Rajna

¹³¹ Helvetia (latin) = Svájc

¹³² Bavaria (latin) = Bajorország

¹³³ helyesen: volt

¹³⁴ Nagy József feltehetőleg azonos az 1835-től a losonci gimnáziumban tanító professzorral, a későbbi debreceni református lelkésszel. SZINNYEI 1903. IX. 649.

6.
Berlin, 1833. augusztus 8.
Tarczy Lajos levele Kazay Gábornak

Berlin Augustus' 8^{án} 1833.

Tekintetes Táblabíró Úr
különös tiszteletre méltó Drága Jóakaró Uram!

Igen nehezen esett, megvallom, Tekintetes Eöry Gábor Úrnak¹³⁵ legközelebbi levelében írt¹³⁶ azon tudósítása, hogy a' Tekintetes Táblabíró Úr alázatos feleletemet, melyet én még Pünköszt' hetében expediáltam¹³⁷ innen, mind eddig nem vette; – és hogy a' Tekintetes Táblabíró Úr talán úgy is gondolkozik, hogy én tartozott feleletemet elmúlasztottam...

Tekintetes Táblabíró Úr! Minthogy nem vagyok oly szerentsés, hogy mint bizonyos oldalaimról ismeretes léphetnék fel a' Tekintetes Táblabíró Úr előtt: nem alapíthatom erősségekre azon állításomat, hogy tartozott alázatos feleletemet a' nevezett időben már végrehajtottam; nem marad hát egyéb hátra, mint azon tsupa subiectivos¹³⁸ hitre támaszkodó kijelentésem, hogy előttem nagyobb, szentebb, dítsőbb egy oly Emberbarát, ki oskolákat alapít, gyámolít, és így a' milyent a' szó' legtelyesebb, legfelsőbb értelmében van szerentsém a' Tekintetes Úrban tisztelni, mint hogy a' legkisebbnek látszó kötelességet is (: bár valódiképp minden kötelesség egyiránt nagy :) a' Közjó' ily hatalmas Előmozdítója iránt, akár gondatlanságból, akár lelketlenségből miket gyűlölök lelkemből, elmulasztani bátorzkodnék. – Hozzájárul még ezen kijelentéshez azon reménységem, hogy talám¹³⁹ meg fog majd az eltévedt levél kerülni, – mely esetre ez amannak fundamentomául¹⁴⁰ szolgálhat.

Ezen alázatos tudósításomban tsak mentő, 's lelkem igaz érzetit kifejező szavaknak szabad volna ugyan megjelenni: meg fogja mindazáltal, reménylem, engedni a' Tekintetes Táblabíró Úr, hogy némely más tárgyakat is foglalhassak azok mellé, bár nem fogadhatom, hogy azok eléggé interessánsak¹⁴¹ lesznek.

–

Augustus' 3^{án} inneplette Berlin Felséges (: a' szónak valódi értelmében :) királya 64^{ik} – születése' – évi napját. Láttam már a' tzifra ruhákban hódoló

¹³⁵ Eöri Szabó Gábor táblabíró, a kollégiumi iskolai tanács tagja.

¹³⁶ helyesen: írt

¹³⁷ expediáltam (latin) = feladtam

¹³⁸ helyesen: subiectivus (latin) = alázatos

¹³⁹ értsd: talán

¹⁴⁰ fundamentumtomául (latin-magyar) = alapjául

¹⁴¹ interessánsak (latin-magyar) = érdekesek

népet, vagy is ennek képviselőjít sereglenni egy kegyes Monarcha¹⁴² thronúsához; – hallottam tzipra beszédeket ezer complimentek¹⁴³ közt szint' ily alkalommal elmondódni, 's rájok harsogva vívatózni; – olvastam, mit cantála¹⁴⁴ a' minap egy híreltt Követ a' pompás Lovag-szálában;¹⁴⁵ képelem azt is, mint telnek el a' Juliusi frantzia örvendezések:¹⁴⁶ de ily általános, ily nemes, ily szívet fatsaró érzéseket Uralkodójának szenteltt innepen kifejleni, nem láttam, nem hallottam, nem olvastam, de nem is képzeltem soha.

Reggel 10 óra tájban mentünk (: itt lévő Magyar Barátimmal :) a' Mívészeti Academiajába, mi tsak hamar tömve lett. Prof. Joelken előadván a' mívészeti' szükségés voltát – átment annak leírására, mint köszönheti ezen intézet, virágzó létét, a' Felséges III^{ik} Fridrik Wilhelmnek.¹⁴⁷ Kö[n]nybe lábbadt szemekkel hal[l]gatta ezt minden jelen volt örömtől elérzékenyült Porosz. Majd a' múltt esztendei jutalomkérdés (:képfaragási tárgy Homérból:) megkoszorúzása olvastatott fel. A' jutalom ebben álla, hogy Ó Felsége 500 tallért ÷¹⁴⁸ 1895 Vforintot¹⁴⁹ ajánl három esztendeig tartandó Olasz Országú utazására 's tökéletesítésére.

Trombita 's más instrumentek¹⁵⁰ harsogásával fogadtatott 's botsátódott el a' fiatal megkoszorúzott – kibe, lehet képzelni, mi lelket önthete e' Felséges kegyelem. Egy gyönyörű nemzeti éneket énekelvén ezután a' dítsősséges Chorus, a' közönség a' megkoszorúzott remek képfaragási mív, 's concurráló társi¹⁵¹ szinte gyönyörű mívei' megtekintésére ment. –

Innen mentünk az Universitas roppant szálájába, mely mindenféle fő rangú emberekkel dugva volt. Itt nagy lelkesedést támasztó mu'sikás ének 's beszéd után, a' feltett jutalom kérdés koszorúzott megfejtőji hívatlak elő. Ily kérdést minden esztendőn ad minden Facultas a' Diákoknak. –

Estve az Operaházba mentünk, melyben a' legkissebb tér is dugva volt emberrel; pedig nem az hogy szabad entrée nem volt mint néhol szokás, hanem még inkább felvult emelve a' bémenetel árra... Itt hágott a' köz enthusiasmus¹⁵² legmagasabb tsútsára.

Alig lett vége a' 300 Mu'sikus, és Énekes által előadott Festmarsche¹⁵³ (: roppant magas, 's képzelhetetlenül felséges, érzékeny volt ez! :) után követke-

¹⁴² monarcha (latin) = uralkodó

¹⁴³ complimentum (latin) = bók

¹⁴⁴ cantála, kántált (latin) = énekelt, itt: köszöntött

¹⁴⁵ értsd: lovagteremben (magyar-német)

¹⁴⁶ értsd: a francia forradalom emlékünnepei

¹⁴⁷ III. Frigyes Vilmos (1770–1840) porosz király, 1797-től haláláig uralkodott.

¹⁴⁸ A kéziratban kettőspont között hullámos vonal; a jel értelme: *mintegy, azaz*.

¹⁴⁹ váltóforintot

¹⁵⁰ instrumentek (latin-magyar) = (zene)szerszámok

¹⁵¹ concurráló társi = versenytársai

¹⁵² köz enthusiasmus (magyar-görög) = közlekedés

¹⁵³ Festmarsche (német) = ünnepi induló

ző „es lebe der König”-nek.¹⁵⁴ Majd a’ Király tiszteletét buzgó már régi népdalt kezdte meg a’ nevezett Kar. Erre felállt az egész jelenlévő sokaság – mondta énekletten minden az említett Népdaltt (: Heil dir o sieges Kranz’s a’ t. :)¹⁵⁵ – ’s ez az Drága Tekintetes Úr a’ milyen felségest Legjobb Királyáért való hódolási érzésben kifejezni soha nem láttam – ez az miben nem is édes ’s keserű – nagyon keserű érzések vitáját gerjeszté. Tán egy ember sem volt ki öröm-könnyeket ne hullatott volna...

Igy volt ezen nap a’ temérdek intézetekben, mik létöket egy ily Nagy Királynak, Népe’ értelmi ’s testi boldogságáért munkálódó Királynak köszönhetik. Az egész éjszaka alunni, estve hallani a’ Király tiszteletét mindenféle buzgó Néptől nem lehetett. –

Megbottsásson a’ Tek. Úr hogy érzésem ily hosszú levélt alkota. – A’ Drága Tekint. Asszonyoság kezeit alázatosan tsókolom – adjon az Ég a’ Tek. Úrnak ’s Tek. Asszonyoságnak e’ nemes Párnak – egészséget, boldogságot, sok lelki testi örömet – szívesen óhajtja

alázatos tisztelő szolgálja
Tarczai Lajos Prof.

FORRÁS: DREKK o.1092/130. Tarczy Lajos levele Kazay Gáborhoz. Berlin, 1833. augusztus 8. Eredeti, autográf.

7.

Berlin, 1833. augusztus 8.

Tarczy Lajos levele Eöri Szabó Gábor táblabírónak¹⁵⁶

Tekintetes Tábla Bíró Úr
Különös tiszteletre méltó Drága Jóakaró Uram!

Alázatos köszönettel vettem a’ Tek. T.¹⁵⁷ Úr Jul. 14-i betses levelében ígért ’s Augustus 2^{án} valósággal eljött 120 ezüst forintokat – alázatos köszönettel tsak: mert mostani helyzetem¹⁵⁸ nem engedi másként kimutatni a’ háládatos érzést, mit lelkem buzog a’ T. Táblabíró Úr felette nagy jósága iránt.

Megbottsásson a’ Tek. Táblabíró¹⁵⁹ Úr, hogy a’ két utolsó levelében kinyilatkoztatott – ’s bizony tisztán látom – boldogságomat irányzó gyenge dorgá-

¹⁵⁴ Éljen a király! (német)

¹⁵⁵ helyesen: Heil dir im Siegerkranz... / Üdv néked a győzelmi koszorúban... – a porosz himnusz, amely 1871–1918 között a német császárság himnusza volt.

¹⁵⁶ A levél címzés nélküli, a címzettet a szövegösszefüggésekből állapítottam meg.

¹⁵⁷ táblabíró

¹⁵⁸ értsd: helyzetem

¹⁵⁹ Itt a szót egybeírta.

lására való érdemtelenségemet kijelenteni bátorkodom. Valóban nagyon szeretném látni azt az embert ki két félévben kevesebb pénz[z]el ki tudna jönni itt¹⁶⁰ mint én. Méltóztassa a' Tek. Úr életem módját meghal[l]gatni. Reggelim 4-6 pfenning árrú 'semlye, – ebédem egy tányér leves (:mi tsak néha hús leves:) 's valami főzelék egy kis darab sovány hússal (: a' jó hús drágább:); vatsorám vagy egy tányér leves 'semlyével – vagy egy kis petsenye.

– Ez egész esztendőben semmi ruhát nem tsináltattam két pár tsizma 's egy nadrágon kívül. – Theatruban¹⁶¹ az egész esztendőn keresztül alig voltam tízszer. – Szállásomért April olta tsak 4 tallért fizetek hónapanként, – és még is – az alávaló élet mellett is legalább 30 tallér el megy hónapanként. Méltóztassa már most felszámítani Tek. Ur 30 tallér p.[éldául] 10 hónapra, ezen kívül 60 tallér a' két fél évi letzkék árra – 20 tallér a' swinemüdei út – meg egynehány könyvet is tsak vettem: át fogja látni a' Tek. T. Úr hogy a' hozott 600, 's a' küldött 750 Vforintokkal¹⁶² a' lehető takarékossgal – sőt fukarsággal gazdálkodtam... Tsak azért kívántam e' menttséget ily detaillírozva¹⁶³ megírni a' Tek. TB. Úrnak, hogy azon gyanúját, mi a' jókora summa (: Magyar országi scala¹⁶⁴ szerint:) elköltésében bizonyos bőköltést vagy egy kis pazérlást láttatik látni, létleníthessem¹⁶⁵: ... mert – valóban! nem keseríthetne meg engem talán semmi annyira ez életben, mintha a' Tekintetes TBíró Úr előttem végetlenül betses bizodalmat – kivált hibátlanul – elveszteni kéntelenítettém – azon bizodalmat, mit én kitelhető törekedéssel igyekezek fenntartani, 's mibe szinte kevély vagyok.

Az is igen érzékenyen megilletett, hogy Tekintetes Táblabíró Kazay Gábor Úr azt hiszi, hogy én neki nem feleltem.

Minden sok dolgaim mellett is, nem tudnék sem oly gondatlan sem oly lelketlen lenni, hogy én azon jó Úrnak, kit annyira tisztelek ne feleltem – 's irántam kimutatott kegyes jóságát a' legalázatossabban meg ne köszöntem volna... A' lehet tánn az oka a' levelem kézhez nem menttének, hogy utolsó postának Pápát tettem fel – már most látom, elég vigyázatlanul. Erre nézve könyörgöm a' Tek. TBíró Úrnak, hogy azon levelet a' Pápai Postaexpeditornál¹⁶⁶ méltóztassék megnézni – hihető, hogy máig is ott hever az. Én azt hittem, hogy a' Pápai Expeditor szinte oly hűséggel el fogja küldeni azon levelet mint a' weszprimi,¹⁶⁷ annyival inkább hogy tán majd a' Tekint. Úr is meglátván azt nála – a' kiküldés 's így a' levélvezés még hamarabb megtörté-

¹⁶⁰ Az itt sor feletti beszúrás.

¹⁶¹ theatrum (latin) = színház

¹⁶² váltóforintokkal

¹⁶³ értsd: részletezve; a német Detail = részlet szóból.

¹⁶⁴ scala (latin) = létra, fok, itt: átszámítási kulcs

¹⁶⁵ értsd: megsemmisíthessem

¹⁶⁶ posta-kiadónál (latin)

¹⁶⁷ helyesen: veszprémi

nik... Minthogy mindazáltal lehető, hogy azon levél elveszett: ezen postán, min ezen levelet van szerentsém a' Tek. TBíró Úrnak küldeni, küldök újra Tek. Kazay Úrnak is – mit tehát, valyon ott van e', méltóztasson megnézni a' Tek. TBíró Úr.

Folyó hónap 16^{án} zárván be minden Professoraim letzkéjüket, 17^{én} szándékozunk megindulni – négyen, t. i. Prof. Molnár¹⁶⁸ 's Prof. Varga¹⁶⁹ (: ki Julius 17-én érkezett meg – 's November 1^{ső}-jére Körösre szándékozik, hol Physicát Mathesist 's Practica Philosophiát fog tanítani:) és Theol. Candidatus¹⁷⁰ Nagy József urak, és én. Tsináltt marche-route-unk¹⁷¹ ez: Potzdam, Brandenburg, Magdeburg, Cöthen,¹⁷² Halle, Jena, Weimar, Eisleben, Göttinga,¹⁷³ Cassel,¹⁷⁴ Marburg, Giessen,¹⁷⁵ Frankfurt, Mainz, Darmstadt, Mannheim, Heidelberg, Stuttgart¹⁷⁶, Tübingen, Ulm, Augsburg, München, Salzburg, Linz – innen hajón Bétsbe.

September 20^a tájján Bétsben szándékozunk lenni, hol egy pár nap késvén, Po'sonyon keresztül Komáromba 's innen kedves Szüléim látogatására megyek. Október 3–4^{én} Pápán igyekezek lenni – hol e' hónapban a' Philosophia nehéz magyarosításával akarok foglalatoskodni.

Mint szegény legények mind a' négyen azon leszünk, hogy mentül kevesebbe kerüljön utazásunk – mert már Molnár Barátomnak sem sok van hátra az 1200 ezüst forintból, mit a' Pataki Iskolától kapott két esztendőre – Varga 's Nagy szintúgy szegény cassával¹⁷⁷ bírnak... Azon háromszáz Vforint[t]al,¹⁷⁸ mit e' tzélra hagytam Szüléimnél, akarom magam 's házamat – az az szobámat equipírozni,¹⁷⁹ mert megvallom – 's tudom a' Tek. Úr is kezét fog velem ebben¹⁸⁰ – azon igyekezem, hogy szobám [és]¹⁸¹ ruhám tsinos – a' világért

¹⁶⁸ Molnár István (Serke, 1801. szeptember 10. – Sárospatak, 1873. május 15.) sárospataki fizika-profeszor, majd gimnázium-igazgató. Vö. SZINNYEI 1903. IX. 198–199.

¹⁶⁹ Varga János (Kovácsvágás, 1804. január 8. – Nagykőrös, 1875. január 10.) gimnáziumi tanár, igazgató, a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) levelező tagja (1835). 1833-ban hívták meg a nagykőrösi líceum természettan és mennyiségtan tanárának, ahol 1874-ig tanított. Számos elemi iskolai, középiskolai tankönyvet írt. A főgimnáziumban önképzőkört, tanítóképzőt, a városban óvodát alapított. SZINNYEI 1914. XIV. 1427–1431.

¹⁷⁰ teológus-jelölt, papjelölt (latin)

¹⁷¹ marche-route = menetirány (francia-német katonai műszó)

¹⁷² ma: Köthen

¹⁷³ A régi magyar szóhasználatban Göttinga, németül Göttingen.

¹⁷⁴ ma: Kassel

¹⁷⁵ A *Giessen* sor fölötti közbeszúrás.

¹⁷⁶ helyesen: Stuttgart

¹⁷⁷ cassa (latin) = pénztár

¹⁷⁸ váltóforint[t]al

¹⁷⁹ értsd: fenntartani

¹⁸⁰ értsd: egyetért velem

¹⁸¹ A sorvégi szó penészfolt miatt nem látható.

sem pompás – legyen ... Mint lehessem [ezt]¹⁸² mentül jobban 's oltsóbban végrehajtani? méltóztassa a' Tek. TB. Úr egy betses levelében, mit Bétsbe posta mesterhez útasítani kértem, megirni – kegyes tanátsa fő rám nézve...

A' Professori ház kiújjítására nézve szeretném ha a' Ven. Consistorium¹⁸³ ezen kívánságomat tekintetbe venné, hogy mint hogy én a' leghátulsó szobába (:minek ablakai a' kertre nyilnak:) fogok lakni – az e' mellett lévő, úgy tetszik kamarát, oly szobává változtatná,¹⁸⁴ mibe elhálhatnék. Könyörgöm alázatosan a' Tek. Úrnak erre való felügyeléséért...

Az új Magyar Actrix,¹⁸⁵ mint Tek. Elek Úrtól hallám tsak ugyan Majthényi Iréne,¹⁸⁶ mint ezt maga a' lyán, Director Zerfnek¹⁸⁷ kijelentette. Én azolta nem láttam, és így a' leirtt physiognomiát¹⁸⁸ az eredetivel öszve nem hasonlíthattam. T. Elek Úrnak¹⁸⁹ a' Director Úr ennyit¹⁹⁰ mondott, hogy a' lyán szép lévén nagyon kevély 's goromba – azomba úgy szállván semmi szerepre nem használható – ennél fogva, hónapja kitelvén, elbotsátódik.

Egy más fontosabb Erdélyi Magyar Énekesné érkezett meg a' Königstädti játékszinre ez előtt mintegy két héttel = Madame Schodel,¹⁹¹ ki már Bétsben is játszott az Operaházban; itt 3500 tallér esztendei fizetése, miért tsak kétszer játszik egy héten – azonba három hónap utazásra van neki engedve. Mint T. Elek Úr beszéli, tökéletes Magyar. Még Magyar Énekesné aligha kapott eny-

¹⁸² A sorvégi szó penészfolt miatt nem látható.

¹⁸³ Venerabilis consistorium (latin) = főtiszteletű gyűlés

¹⁸⁴ eredetileg: *változtatni*, átírva

¹⁸⁵ Actrix theatralis (latin) = színésznő

¹⁸⁶ Majthényi Irénét a színészeti lexikon nem említi, csak Majthényi Lászlót. SZÉKELY 1994. 480. A színháztörténeti forráskiadványban sem fordul elő: KERÉNYI 2000. 3. 1687.

¹⁸⁷ Cerf, Karl Friedrich, eredetileg Hirsch, Frederick (Unterreißheim, 1771. február 27. – Berlin, 1845. november 6.) 1829-től haláláig a berlini királyi városi színház (Königsstädtisches Theater) tulajdonos-igazgatója. KOSCH 1953. 259. Az adatért dr. Juliane Brandtnak tartozunk köszönettel. – Más adatok szerint a zsidó származású, keresztényé lett Hirsch (művésznéven Cerf) az orosz hadsereget ellátó lókereskedőből, katonai főbiztosból lett színházigazgató. A porosz király, III. Frigyes Vilmos támogatásával 1824-ben nyitotta meg színházat, Berlin első magánszínházat. Halála után fia, a szintén híres színházalapítónak számító Rudolf Cerf irányította a színházat. http://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Friedrich_Cerf [Letöltés: 2013. március 27.]

¹⁸⁸ physiognomia (görög) = fizikai megjelenés

¹⁸⁹ Feltehetőleg Elek Sándor, református lelkész, a debreceni főiskolában tanult, hol 1813-ban subscribált és 1824-ben főiskolai senior, később lelkész volt Nagykunmadarason, hol 1866-ban meghalt. Vö. SZINNYEI II. 1893. 1259.

¹⁹⁰ helyesen: annyit

¹⁹¹ Schodelné Klein Rozália (Kolozsvár, 1811. szeptember 29. – Nyáregyháza, 1854. szeptember 29.) kiválóan képzett, nagy tehetségű, európai színvonalú szoprán énekesnő. A színészmesterséget Bécsben tanulta. 1833-ban a Kärtnerthor Theater, majd a Josepstädter Theater tagjaként Német színpadokon lépett fel. 1838–1849 között kisebb megszakításokkal a Magyar (1840-től Nemzeti) Színházban játszott. 1849-től élettársa, Nyáry Pál nyáregyházi birtokán élt, itt is hunyt el. SZÉKELY 1994. 673–674.

nyit = 13445 Vforintot esztendei fizetésűl... A' find'sa viteli comissio¹⁹² minden esetre végre fog hajtódni.

A' Drága Tekintetes Asszonytság kezeit alázatosan tsókolom, – Főtisztelendő Püspök Úrnak 's egész Úri Házának, – szinte Tekint. TBíró Kolmár János¹⁹³ Úrnak 's Úri házának, valamint az egész Ven. Consistoriumnak alázatos tiszteletemet méltóztassa a' Tek. TBíró Úr által adni. Tónit 's Sándort¹⁹⁴ tsókolom.

A' Tekint. TB. Úrnak szíves jószágáért, midőn még egyszer háládatos indulatomat kijelenteni, 's irántam oly sok részben kimutatott betses bizodalma' fenntartásáért ezután is könyörögni bátorkodnék, állandó tisztelettel vagyok

Drága Tekintetes Úrnak
Berlinben August 8^{án} 1833

alázatos tisztelő Szolgája
Tarczi Lajos

[A második oldal bal margójára írt feljegyzés:]

Ne sajnálja a' Tek. TB. Úr alázatos tiszteletem mellett Főtisztelendő Püspök¹⁹⁵ Úrnak ez alázatos kérésemet megmondani hogy: méltóztassa nevemben leendő Philosophus diákokat felszólítani arra, hogy néhányan kiknek¹⁹⁶ tetszeni fog, a' letzkék' elkezdődése előtt egy héttel Pápán jelenjenek meg a' Philosophiai Ms.¹⁹⁷ írása végett – mert magában a' diligentiában¹⁹⁸ 90–100 diák közt képtelen¹⁹⁹ azt oly hirtelen elterjeszteni.

[Az utolsó oldal bal margójára írt feljegyzés:]

Nálunk már szinte hat héttől óta²⁰⁰ csak nem mindég eső esik – e' mellett a' köz[ép]²⁰¹ hév-mérséklet szinte +10° R. – éppen mint Januárban volt. Kmettyit²⁰² régen nem láttam: a' kedves – a' felejthetetlen Károlyról hát tőle

¹⁹² comissio (latin) = küldöttség; itt a színésznőt meglátogatására és findzsával való megajándékozására céloz.

¹⁹³ Kolmár (Kalmár) János Veszprém vármegyei ügyvéd és táblabíró, 1814-től a Dunántúli Református Egyházkerület assessora (tanácsbírája). Felesége 1845-ben végrendeletileg 40 ezüstforintot hagyott a pápai ótemplom javára, orgona építésére. DREL I. 1. a. 1814. június 30. – július 1–2. közgyűlés. No. 5., TÓTH 1820. 6., TÓTH 1941. 243.

¹⁹⁴ Eöri Szabó Antalt és Sándort, 1847-ben mindketten ügyvédek Pápán. Eöri Szabó Antal már 1838-ban is a Pápai Kaszinó tagja volt. 1836-ban 800 forintos alapítványt tett a pápai eklézsia javára, a tisztségviselők fizetésének javítására. TÓTH 1941. 278., HUDI 2001. 27., 58.

¹⁹⁵ A *Püspök* szó a sor fölé besúruva.

¹⁹⁶ A *kiknek* szó a sor fölé besúruva.

¹⁹⁷ Manuscriptum (latin) = kézirat; itt nyilván a kéziratos jegyzet írásáról van szó.

¹⁹⁸ diligentia (latin) = szorgalmatosság; itt: szorgalmi időszak, tanév

¹⁹⁹ értsd: képtelenség

²⁰⁰ értsd: hat hét óta

²⁰¹ A szótag a papír kiszakadása miatt nem látható.

²⁰² Kmetty György (nem azonos Kmetty György 1848/49-es honvéd tábornokkal) a pozsonyi gimnáziumból érkezett Berlinbe.

nem kérdezősködhettem. Törekedem, hogy e' részben is megfelelhessenek a' T. Úr kívánságának, bár...²⁰³

Tek. Elek Úr 's Prof. Molnár Úr alázatosan tisztelik a' Tek. TBíró Urat.

FORRÁS: DREKK o.1092/125. Tarczy Lajos levele Eöry Szabó Gábor pápai táblabíróhoz. Berlin, 1833. augusztus 8. Eredeti, autográf, szakadozott, sérült, penészfoltos; az első lap felső fele hiányzik.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
PREI	= A Pápai Református Egyház irattára, Pápa

BIBLIOGRÁFIA

- BARBIER 2005 = BARBIER, Frédéric: A könyv története. Bp., 2005. (Osiris Kézikönyvek)
- BODOLAY 1963 = BODOLAY Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963.
- BODOLAY 1973 = BODOLAY Géza: Petőfi diáktársaságai. Bp., 1973. 66–103.
- BODOLAY 1981a = BODOLAY Géza: A türelmi rendeletről a forradalom és szabadságharc leveréséig (1781–1849). In: TRÓCSÁNYI 1981. 89–232.
- BODOLAY 1981b = BODOLAY Géza: Új korszak Tarczy és Bocsor irányításával (1832–1849). In: TRÓCSÁNYI 1981. 174–232.
- BONA 2009 = BONA Gábor: Pápai diákok a '48-as honvédsereg tisztikarában. (Életrajzi adattár.) = AP IX (2009) 1–4. sz. 267–380.
- BORSOS 1892 = BORSOS Károly: A pápai ev. ref. főiskolai Képzőtársulat története 1841–1891. Pápa, 1892.
- CSÉCS 1998 = CSÉCS Teréz (összeáll.): A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium. Győr, 1998.
- HETÉNYI 1843 = HETÉNYI János: Palinagonia, vagy: kiküzdött pálya utáni viszontküzdelem. = PEIL 2 (1843) 477–484., 495–498.
- HUDI 2001 = HUDI József: Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Vál., szerk., a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 2.)
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Bp., 2009.
- JÓKAI Mór: Az én iskolatársaim. Írások életemből. Válogatott művei. Bp., 1960. 30–31.

²⁰³ Itt a sor vége, a szöveget nem folytatta.

- KERÉNYI 2000 = A magyar színikritika kezdetei (1790–1837). 1–3. kötet. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta és a mutatókat készítette Kerényi Ferenc. Bp., 2000.
- KESZI HAJDU Lajos: Berliini magyar könyvtár. = Dunántúli Protestáns Lap I (1890) 39. sz. (szeptember 28.) 627–630
- KOLTAI 1889 = KOLTAI Virgil: dr. Kovács Pál élete és működése. Győr, 1889.
- KOSCH, Wilhelm: Deutsches Theater-Lexikon, 1. Bd., Klagenfurt und Wien (Ferd. Kleinmayr), 1953.
- MÉSZÁROS 1988 = MÉSZÁROS István: Oskolák és iskolák. Epizódok tizenhat régi iskolánk történetéből. Bp., 1988.
- NÁDASDY 2005 = NÁDASDY Lajos: A háromnevű pápai ember. = Honismeret 33 (2005) 2. sz. 67–74.
- NÉMETH 2000 = NÉMETH László: Pálóczi Horváth Ádám válópere. In: Zalai millennium. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. 53–55.
- PESTI 2006 = PESTI Istvánné: Dr. Kovács Pál élete és kulturális tevékenysége. In: Dégi Híradó, 2006. augusztus
- SEBESTYÉN 1908 = SEBESTYÉN Dávid: Tarczy Lajos életrajza. = A Dunántúli Református Egyházkerület pápai főiskolájának értesítője az 1907–8. évről. Szerk.: Thury Etele – Faragó János. Pápa, 1908. 26–68.
- SZABÓ 1913 = SZABÓ Imre: A pápai ref. főiskolai ifjúsági Képzőtársulat története 1891–1912. Pápa, 1913.
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (szerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Bp., 1994.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: A magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp. 1891–1914.
- SZÖGI 2001 = SZÖGI László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Ungarländische Studenten an den deutschen Universitäten und Hochschulen 1789–1919. Bp., 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 5. Szerk.: Szögi László)
- TÓTH 1808 = TÓTH Ferenc: A' pápai reformáta szent ekklesiának rövid históriája. Komárom, 1808.
- TÓTH 1820 = TÓTH Dániel: Egyházi almanak: a' helvétziai vallástételt-tartó tul a' dunai főtisztelütü superintendtia az 1820-dik esztendőre. Pest, 1820.
- TÓTH 1832 = Egyházi almanak 1833-ik esztendőre. Az illető eljáróság' rendeléséből kiadta: Tóth Dániel. Pozsony, 1832.
- TÓTH 1941 = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TÖRÖK 1885 = TÖRÖK József: Emlékbeszéd Tarczy Lajos rendes tag felett. (Olvasatott a M. T. Akadémia 1885. február 23-ki ülésén.) Bp., 1885.
- TRÓCSÁNYI 1931 = TRÓCSÁNYI Dezső: Mándi Márton István tudományos munkássága. Pápa, 1931.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Bp., 1981.
- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.